

Klima, misvækst og hungersnød i Danmark 1311-1319

AF

NILS HYBEL

Europa var i tiden mellem 1310 og begyndelsen af 1320'erne præget af usædvanlig dårligt vejr, misvækst, dyrtid og hungersnød.¹ Klimaet havde i middelalderen alvorlig indflydelse på levestandarden. For megen regn eller tørke førte til misvækst og hungersnød. Det var tilbagevendende plager, men det andet årti af det 14. århundrede var særlig slemt. Hungersnøden i 1315-17 var den mest markante episode. Den ramte det meste af Europa nord for Alperne og Pyrenæerne. I den klassiske afhandling om denne katastrofe fra 1930 skrev Henry S. Lucas, at man ikke har nogen information om Skandinavien bortset fra en meddelelse om *pestilensia* i Sverige i 1316.² William Jordans monografi fra 1996 følger ikke meget til, selv om den prætenderer at dække Skandinavien. Der fremlægges i dette nye værk i hvert fald ikke dokumentation for, at hungersnøden ramte Danmark.³ De danske kilder er imidlertid ikke ganske tavse. Danmark blev tilsyneladende også ramt. Det danske kildegrundlag for at udtale sig om situationen er spinkelt. Det består af nogle spredte årbogsnotitser, men sammenstillet med den bredere og sikrere viden, vi har fra omverdenen, får man indtryk af, at eksistensen også har været truet her i landet.

Essenbæk-krøniken giver for året 1315 to meddelelser: »Kongen sluttede forlig med hertugen. Daglig regn«. Den første oplysning er bekræftet af et forligsdokument udstedt i Nyborg den 14. december 1315 af

¹ Tak for inspiration til historiestuderende Mogens Folkmann Andersen.

² Henry S. Lucas, »The Great European Famine in 1315, 1316 og 1317« i *Speculum*, vol. V, 1930.

³ Det bliver ved et postulat om, at den sydlige del af Skandinavien var ramt, i første kapitel, og en temmelig spekulativ argumentation om situationen i Danmark et enkelt sted senere i bogen. William Chester Jordan, *The Great Famine, Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, Princeton, New Jersey, 1996, s. 8, 106.

Erik Menved og hertug Erik af Sønderjylland.⁴ At det dette år angiveligt regnede daglig kan derimod ikke direkte bekræftes af andre danske kilder. Det kan en oplysning fra 1319 om »hungersnød i Danmark« heller ikke, hvorimod krønikens anden meddelelse fra dette år om kong Eriks død kan bekræftes af adskillige andre kilder; det er historisk børnelærdom.⁵

Hvad de politiske hændelser i 1315 og 1319 angår, er årbogen altså præcis. Det kunne tale for, at oplysningerne om regn og hungersnød også er pålidelige. Annalerne er nedskrevet efter 1323, hvor de ender. Antagelig engang i det 14. århundrede, vurderer Erik Kroman, måske allerede i 1320'erne fristes jeg til at mene, siden årbogen forekommer at være uafhængig af andre danske annaler i sin beskrivelse af de godt to årtier af det 14. århundrede, som den medtager. Hvis den antagelse er rigtig, har forfatteren selv oplevet, hvad der gik for sig i 1315 og 1319, forudsat han opholdt sig i landet i de år. Det kan vi ikke tage for givet, da han formodes at have været benediktinermunk. Der kan derfor godt være tale om udenlandsk påvirkning. Enten kan der være et afhængighedsforhold til udenlandske krøniker, eller måske har forfatteren selv oplevet de beskrevne forhold i udlandet. Det kan dog ikke, som vi skal se om lidt, gælde for året 1319.

Essenbæk-krøniken er ikke alene om at lede tanken hen på katastrofetilstande i Danmark fra 1315 og i årene frem til 1319. Skånske årbog noterer for året 1319, at tiderne var dyre.⁶ Og i *Annales 1098-1325* kan der om året 1318 blandt andet læses, at der var stor tørke og misvækst, så kvæget døde. Skånske årbogs meddelelse om dyrtid i 1319 stemmer overens med Essenbækkrønikens om hungersnød, men ikke godt med de udenlandske efterretninger fra samme år. Bemærkningerne om året 1318 i *Annales 1098-1325* generes åbenlyst af to ting.

For det første tales der om tørke i 1318 og ikke om regn som i 1315. At år med tørke fulgte på år med megen nedbør er naturligvis ikke utænkeligt, og heller ikke at denne konstellation kunne føre til dyrtid og hungersnød, men tørken i 1318 kan i modsætning til det våde år 1315 ikke bekræftes af viden om forholdene i det nære udland. For det andet er det betænkeligt, at der kan spores en temmelig klar verbal overensstemmelse med Ribeannalerne, der dog ikke nævner kvægdødelig-

⁴ *Diplomatarum Danicum*, 2.rk. 7. bd., nr. 311.

⁵ *Danmarks Middelalderlige Annaler*, s. 283.

⁶ »Fuerunt cara tempora « Smst., s. 71.

hed og i øvrigt daterer tørken og misvæksten til 1311.⁷ Sjællandske krønike meddeler samstemmende, at der var tørke og misvækst i 1311, og den danske oversættelse af Rydannalerne fra det 14. århundrede taler om tørke og dyrtid dette år, men hverken Sjællandske krønike, Ryd- eller Ribeannalerne nævner nogen tilsvarende problemer i det følgende tiår.⁸

Meddelelsen om tørke, misvækst og kvægdødelighed i 1318 i Annales 1098-1325 er sandsynligvis en fejldatering af oplysninger årbogen har fra Ribeannalerne, der som bekendt igen bygger på Rydannalerne og Sjællandske krønike. Det omvendte sagsforhold er ikke tænkeligt, men der kan udmærket være tale om en mindre fejldatering i Ribe- og Rydannalerne og i Sjællandske krønike, således som det er tilfældet med sidstnævnte krønikes datering af pestens ankomst til Danmark.⁹ Man har måske forvekslet 1310 med 1311. Vi kommer om lidt tilbage til de udenlandske efterretninger.

I den del af den danske årbogslitteratur, som overhovedet beskæftiger sig med klimaet, fødevareforsyningen, prisudviklingen og lignende omstændigheder er der tilsyneladende to linjer. På den ene side Sjællandske krønike, den danske oversættelse af Rydannalerne og Ribeannalerne. De beretter samstemmende om tørke, misvækst, dyrtid m.m. i 1311 og giver ikke udtryk for, at lignende unormale tilstande herskede i resten af årtiet. Den nære forbindelse mellem de senere dele af disse annaler blev allerede påvist af Ellen Jørgensen, der fremsatte den mening, at der må ligge en tabt latinsk årbog til grund for dem. Det er derfor ikke forbavsende, at de er enige om, at der var tørke i 1311. På den anden side har vi Esserbæk-krøniken og Skånske årbog, mellem hvilke der ikke er påvist noget alment afhængighedsforhold. Skånske årbog begynder først i 1316 og rapporterer altså om dyrtid i 1319, hvor Esserbæk-krøniken taler om hungersnød. Her er der udmærket overensstemmelse, hvorimod det af gode grunde kun er Esserbæk, der fortæller om regnvejr i 1315 og ikke finder unormale tilstande i begyndelsen af årtiet.

På grundlag af disse meddelelser kan man opstille den hypotese, at Danmark mindst to gange i det andet årti af det 14. århundrede blev ramt af dårligt vejr og misvækst. Men hvorfor skal vi sammenstykke dette

⁷ »Siccitas magna et sterilitas fuit, tunc pecorum mortalitas.« Smst., s. 322. »Siccitas magna fuit et sterilitas.« Smst., s. 265.

⁸ »Siccitas magna per totum annum et sterilitas agrorum fuit per totam terram.« Smst., s. 116; »Wor stor thyrcæ oc dyr korn thiit.« Smst., s. 209.

⁹ Sjællandske krønike optegner for 1348 »epidemia regnat per regnum«, og for 1349 »mortalitas magna in Dacia«. Som påvist af Erik Ulsig er der ikke indikation af overdødelighed i anniversarie- og gavebøgerne før 1350. »Pest og befolkningsnedgang i Danmark i det 14. Århundrede«, HT, 1991.

billede fra to linjer i den danske årbogslitteratur? Det forstyrrer billedet, at vi har disse to linjer, og det så meget desto mere fordi der er bred enighed mellem dem i beskrivelsen af isvinteren 1323. Sjællandske krønike og Ribeannalerne oplyser om isvinter og passage over isen på Storebælt og Fehmern Bælt, og Essenbæk-krøniken bekræfter med en bemærkning om, at vinteren var så hård, at folk red på havet. På den anden side udelader Sjællandske krønike, der ellers interesserer sig ret indgående for vejrforhold, misvækst o.s.v., flere relevante oplysninger medtaget i Essenbæk-krøniken. Ved siden af de allerede anførte meddelelser beretter Essenbækkrøniken om to meget hårde vintre i 1322 og 1306, »svær hungersnød« i 1283 og kvægpest i 1281. Sjællandske krønike har ingen notitser om 1281 og 1306 og nævner intet om vejret i vinteren 1322, men den bekræfter, at »der var hungersnød i Danmark« i 1283. Desuden nævner den storm og jordskælv i to nætter før Mortens dag 1349 og storm ved juletid i 1351.¹⁰ Det er påfaldende, at den meddelsomme Essenbæk-krønike overser tørken i 1311, mens det nok er mere forståeligt, at den mindre oplysende Sjællandske krønike ignorerer den megen regn i 1315, selv om denne hændelse blev den, der fik de mest vidtrækkende følger.

Det er vanskeligere at forklare, hvorfor de danske årbøger deler sig i beskrivelsen af tiden mellem 1310 og 1320, end det er at berigtige det indtryk, de tilsammen giver af, at det var et årti præget af temmelig ekstraordinære klimatiske omstændigheder. Der er godt nok ikke spor af unormale klimatiske tilstande, hungersnød, epidemier eller stor dødelighed i noget dansk brev eller diplom fra årene 1310-1321. Men det kan vel ikke undre. Som bekendt gives der heller ikke mange oplysninger i breve og diplomer om selv så markant en begivenhed som pesten. Det eneste diplom, der omtaler følger af den første pestepidemi, er rigsloven fra 1354, hvor der refereres til befolkningsmanglen i Danmark.¹¹ Til gengæld er der som indledningsvis hævdet pålidelige efterretninger fra den nærmeste omverden, som bekræfter de danske årbogsoplysninger og får Danmark til at falde på plads i et almindeligt europæiske mønster.

De danske efterretninger om tørke, misvækst og dyrtid i 1311 er højst sandsynligt rigtige, omend de måske er daterede et år for sent. En del taler for, at klimaet i Nordeuropa var usædvanligt tørt ved indgangen til det andet årti af det 14. århundrede. Den lybske Detmar-krønike konstaterer, at der i 1310 var dyrtid i Flandern og England, og udtrykker frygt

¹⁰ *D.M.A.*, s. 115, 119, 126, 267, 281-283.

¹¹ *D.D.*, 3rk. 4 bd., nr. 131.

for overførsel af dyrtiden til de tyske Østersøbøer.¹² Detmars oplysninger bekræftes af, at beregninger af foldudbyttet på Winchesterkatedralens jorder viser et fald på ca. 16% under det normale i 1310. Godsforvalterne rapporterer om tørt vejr i 1309 og meget tørt vejr i 1310. Året efter i 1311 var udbyttet omkring 18% over det normale.¹³ Det rekonstruerede engelske kornprisniveau reflekterer situationen udmærket. I 1309/10-1310/11 synes priserne at have ligget 40-60% over det gennemsnitlige niveau i perioden 1330/31-1346/47.¹⁴ Klager over stigende priser på blandt andet korn og andre fødevarer i England i disse år peger i samme retning. Disse klager førte i øvrigt i 1311 til priskontrol og ophævelse af den engelske pundtold på udenlandske købmænds im- og eksport til landet.¹⁵

Situationen i anden halvdel af årtiet er endnu klarere belyst. Vi står her overfor den bedst dokumenterede hungerperiode i europæisk middelalder. Årsagen til miseren skal i overensstemmelse med Essenbæk-krønikens kommentar, daglig regn, søges i for megen nedbør. Flere engelske krøniker beretter om megen regn i 1314 og især i 1315, hvor nedbøren angiveligt faldt i stride strømme fra begyndelsen af maj til ind i efteråret. Malmsbury-krøniken beretter blandt andet om året 1315; »...the hand of God appears to be raised against us. For in the past year there was such plentiful rain that men could scarcely harvest the corn or bring it safely to the barn. In the present year worse has happened. For the floods of rain have rotted almost all the seed, so that the prophecy of Isaiah might seem now to be fulfilled;...«.¹⁶

Der findes ligeledes rapporteringer af oversvømmelser, bortskyllede diger og ødelagte afgrøder fra flere lokaliteter i England.¹⁷ Følgen var misvækst og stærkt stigende kornpriser. Undersøgelserne af foldudbyttet på Winchesterkatedralens godser viser, at det faldt meget stærkt i 1315, men der kan spores regionale forskelle. På visse godser var faldet mo-

¹² F.H. Grautoff (red.), *Kronik der Franciscaner Lesemeister Detmar*, Hamburg 1829, s. 194.

¹³ Det er i øvrigt tankevækkende, at 1283, hvor Essenbæk og Sjællandske krøniker har notiser om hungersnød i Danmark, også var et meget dårligt høstår på Winchester godserne. Udbyttet var det år mere end 27% under det normale J.Z. Titow, »Evidence of Weather in the Account Tolls of the Bishopric of Winchester, 1209-1350« i *The Economic History Review*, 2. ser. bd. 12, 1960.

¹⁴ David L. Farmer, »Prices and Wages«, kapitel 7 i Joan Thirsk (red.) *The Agrarian History of England and Wales*, vol II, Cambridge 1988, tabel A s. 787-791.

¹⁵ Les noveles Ordenances, 1311, *Statutes of the Realm*, bd. I, 1810.

¹⁶ »Vita Edwardi Secundi«, *English Historical Documents*, bd. 3, 1975, s. 282.

¹⁷ *Calendar of Patent Rolls*, Edward II, 1313-1317; *Calendar of Close Rolls*, Edward II, 1313-1318.

derat i 1315 og mere markant i 1316.¹⁸ Forvalterne på Winchestergodserne rapporterede i deres regnskaber om uophørlig nedbør og oversvømmelser fra sommeren 1314 til efteråret 1316.¹⁹ Rekonstruktionerne af kornprisudviklingen bekræfter også disse oplysninger. At dømmes efter prisudviklingen har det været den værste misvækstperiode, som ramte landet i det 13. og 14. århundrede. I årene 1315/16 og 1316/17 tredobledes priserne. Situationen bedredes i de tre følgende år, hvor høsten på Winchestergodserne er beregnet til at have været omkring 32% over det normale, men igen i 1321 var høsten under middel og kornpriserne det dobbelte af det normale.²⁰ Med det følgende års normale høst og kornpriser var det, der er blevet betegnet som Den engelske Agrarkrise 1315-1322, endelig overstået.²¹ Samme år ophævede Edward II i øvrigt den forordning, som i 1311 havde suspenderet pundtolden.²² Men ikke kun England var ramt af heftige regnskyl, misvækst og dyrtid.

Franske og især talrige nederlandske efterretninger giver samstemmende indtryk af, at de vestlige dele af det europæiske kontinent nord for Pyrenæerne var plaget af regn og kulde fra maj til august 1315, og konsekvenserne heraf, misvækst og stigende fødevarepriser, kan spores overalt. Tilsvarende oplysninger om vejret i Tyskland er langt færre, og de stammer alle fra det centrale og sydlige Tyskland. Der findes ingen information om vejrliget i Nordtyskland og i de tilstødende slaviske områder. Til gengæld er der rigeligt med oplysninger om dyrtid på korn og hungersnød til, at det kan fastslås, at heller ikke disse områder var uanfægtede.²³ Detmar-kronikens beskrivelse af situationen i Østersøregionen er tankevækkende. Kronikøren taler om dyrtid på korn »bi der zee unde in der Marke« og om stor hungersnød i Estland og Livland i 1315. To år senere i 1317 tales der om dyrtid og hungersnød i Flandern og Tyskland, og situationen var ifølge Detmar ikke bedre i landene omkring Østersøen. Bremen var plaget af høje kornpriser og Canonici Sambiensis Annales går så vidt som til at hævde, at mødre i Estland og Livland spiste deres børn.²⁴ Der findes flere lignende hårrejsende beretninger fra Balticum.

¹⁸ J.Z. Titow, *A Study in Medieval Agricultural Productivity*, 1972, Appendic C, s. 49 og Figur N, s. 145.

¹⁹ Titow 1960.

²⁰ Smst.; Farmer 1988.

²¹ Ian Kershaw, »The Great Famine and Agrarian Crisis in England 1315-1322« i *Past and Present*, nr. 59, 1973.

²² *E.H.D.*, s. 543-544.

²³ Lucas 1930.

²⁴ »In demesulven iare (1315) do was do grot hungher in estlande unde to liflande, dat dar van volkes uter maten vil vordarf...In demesulven iare was bi der zee unde in der marke

Detmars oplysninger om situationen i landene omkring Østersøen taler i sig selv for, at Danmark og dermed Skandinavien også må være blevet ramt. Essenbæk-krønikens lakoniske notits om daglige regnskyl i 1315 er en meget væsentlig detalje, til forståelse af hvad der skete. Den placerer Danmark i det almindelige europæiske billede. Den unormalt voldsomme nedbør over Europa i midten af årtiet ramte ifølge krønikøren også Danmark, og ligesom i det øvrige Europa fik det konsekvenser for høsten og for befolkningens ernæring. Vi hører om hungersnød og dyrtid i 1319 fra Essenbæk-krønikens og Skånske årbogs ophavsmænd. Det er nok en lidt for sen datering. Årstallet passer i hvert fald ikke med forløbet i England og på kontinentet, hvor hungersnøden synes at have kulmineret i 1316-17 og situationen var væsentligt forbedret i 1319.

I dansk historieskrivning har man ikke været opmærksom på, at den danske årbogslitteratur giver oplysninger, som sandsynliggør, at også Danmark blev ramt af misvækst flere gange i begyndelsen af det 14. århundrede. Det kan undre, fordi der tidligere har hersket en tradition for at mene, at middelalderens positive befolkningsudvikling vendte, før pestepidemierne ramte landet ved midten af århundredet. Fremtrædende europæiske historikere som Michael Postan og Georges Duby har udpeget den megen nedbør i 1315 og den følgende hungersnød som befolkningsudviklingens vendepunkt. Det samme har danske historikere gjort, uden at kunne hævde, at Danmark var ramt af katastrofen.²⁵

Det er almindelig kendt, at det andet årti af det 14. århundrede var kritisk for den europæiske befolkningsudvikling. Den fremtrædende engelske demografiske forskning har fremlagt flere overbevisende undersøgelser, der viser forøget dødelighed i forbindelse med hungerårene 1315-17 og en neutral til let negativ reproduktionsrate for hele årtiet.²⁶ På den baggrund er det påfaldende, at der i danske anniversarie-

so dure tiid dat de schepel rocche gholt 10 scillinghe brandenburghes oc was so grot hungher in estlande... In demesulven iare (1317) do was in vlanderen unde over al dudesche land so grot duyre tyd, dat des volkes uter maten vele vordarf an live unde an gude van swaren tyd. In al deme lande by der ostersee was de tyd nerghene beter, den to lubeke; dar gholt dat korn myn van der gave godes den anders wor. Des quam dar vele volkes uten den landen, beyde na unde verne, dat de milde got by ghuden luden dar nereden. Grautoft 1829, s. 204-205, 209; »Anno Domini 1315 tanta fames in Lyvoniam et Esconiam orta est, quod matres filios vescabantur«. Canonici Sambiensis Annales i *Monumenta Germaniae Historica; Scriptores*, vol. XIX.

²⁵ Se f.eks. C.A. Christensen, »Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede«, *HT*, 12rk. bd. I, 1963-66.

²⁶ F.eks. J.Z. Titow, »Some Evidence of the Thirteenth Century Population Increase« i *The Economic History Review*, 2. ser. bd. 14, 1962; Zvi Razi, *Life, Marriage & Death in a Medieval Parish*, Cambridge 1980.

og gavebøger ikke ses nogen overdødelighed i forbindelse med hungerårene fra 1315. F.eks. er der i Ribeanniversariet kun opført to dødsnotitser i 1315, ingen i 1316, én i 1317, og to i 1318 og 1319. Roskilde gavebog har én i 1315, heller ingen i 1316, to i 1317, ingen i 1318 og én i 1319. I kontrast hertil kan der, som påvist af Erik Ulsig, spores en klar overdødelighed i tilknytning til pestepidemierne i sidste halvdel af århundredet.²⁷

En fristende forklaring kunne være, at det var de bedre stillede, der havde råd til at indstifte årtider, og at denne socialgruppe næppe blev berørt af hungersnød. Den forklaring rejser imidlertid nogle problemer. Hungersnød blev ofte fulgt af epidemier, som også spredtes ind i de velstillede rækker. Det var også tilfældet i 1315-1317. Dysenteri, feber og ildelugtende halsbetændelser er blandt de sygdomme, der er vidnesbyrd om fra England, Skotland, Irland, Nederlandene og Tyskland.

Hvad det er for sygdomme, der henvises til, kan vi ikke vide med sikkerhed, men hvis man med »dysentericus« henviste til, hvad denne betegnelse i dag dækker over af tarminfektionssygdomme, må man tro, at alle sociale grupper kan være blevet ramt. Dysenteri forårsages enten af en bakterie af slægten »shigellosis« eller af forskellige parasitiske amøber. De optimale omstændigheder for udvikling af bakteriel dysenteri er netop en regnfuld sommersæson. Smittespredningen sker gennem kontakt med inficerede humane fækalier. Kontakten kan etableres på adskillige måder under ringe hygiejniske forhold; blandt andet ved fluer, indtagelse af forurenet vand eller fødevarer berørt af smittede personer. Amøbeinfektioner spredtes ad samme veje og ved indtagelse af rå frugt og grønsager, især når de under dyrkningen er blevet gødsket med inficeret human gødning. Gødskning med humane fækalier var ikke ualmindelig i England og Nederlandene i begyndelsen af 1300-årene.²⁸

Hvis det er dysenteriepidemier af disse arter, der henvises til i krønikerne, er det ikke uforståeligt, at man mener, at ingen klasse var immune i Nederlandene.²⁹ Det samme kan siges om situationen i England. Dødeligheden blandt engelske kronvasaller var således meget høj i 1316 og 1317. Det engelske aristokrati gik altså ikke fri, selv om en relativt lav dødelighed i de følgende år 1318 til 1321 kunne tyde på, at døden tog sin

²⁷ Ulsig 1991.

²⁸ Paul B. Beeson & Walsh McDermott (red.), *Textbook of Medicine*, 13. udg. 1971, s. 588, 729; B.M.S Campbell, »Agricultural Progress in Medieval England: Some Evidence from Eastern Norfolk«, i *The Economic History Review*, 2. ser. bd. 36, 1983.

²⁹ Lucas 1930.

told blandt de i forvejen svageste individer, de der ellers ville være døde i løbet af de følgende år.³⁰

Noget kunne tyde på, at Danmark, selv om landet efter alt at dømme var ramt af misvækst og hungersnød, gik fri af visse af de sygdomme, som hærgede Nederlandene og England, siden der ikke er indikation af overdødelighed i aristokratiet i de danske anniversarie- og gavebøger. Teoretisk kan man for så vidt godt forestille sig hungersnød uden følgende udbrud af dysenteriepidemier. Sygdommen udvikler sig ikke nødvendigvis epidemisk på grund af hungersnød. En væsentlig faktor for sygdommens spredning er befolkningens koncentrationsgrad. Dysenteri er i modsætning til pest endemisk. Det betyder, at sygdommen ikke som pest bliver spredt fra sted til sted, men at den udvikler sig lokalt, især hvor befolkningskoncentrationen er høj; i byer, borge, institutioner m.m. Den relativt beskedne danske byudvikling har formentlig ikke frembudt særlig gunstige miljøer for opblussen af dysenteriepidemier. Det kan være en del af grunden til, at hungersnøden i Danmark ikke blev omsat i forhøjet dødelighed i aristokratiet.

Til gengæld kan det næppe tænkes, at dødeligheden i samfundet i almindelighed har været upåvirket af hungersnød. Den mest overbevisende dokumentation for stigende dødelighed i tiden før pestepidemierne har danske historikere hentet fra Århuskapitlets jordebog. Om flere af kannikebordets landsbyer oplyses, at marker ligger uopdyrkede hen, og endvidere hvad der kunne dyrkes på dem. C.A. Christensen har læst disse markeringer som tegn på jord, der var gået ud af dyrkning. Men de bør snarere ses som udtryk for kannikernes direkte engagement i jordens drift, mener Erik Ulsig.³¹ Vi kan ikke vide, om den ene eller anden tolkning er den rigtige, men jordebogens oplysninger om bordets 12 tofter i Følle, hvoraf 3 var øde, er nok ikke til at tage fejl af. Vanskeligere er det at fortolke, hvad der ligger bag, at der i Årup ingen huse var, og at en del af jorden i Tilst var udlejet til forskellige mod småafgifter.

Ligeledes diskutabel er oplysninger fra Starreklinte, Forsing og Årslev. Her får man dels at vide, hvor meget jord bordet har, dels hvad man plejede at betale, eller hvor mange der plejede at bebo landsbyerne, altså ikke hvor mange der boede der, og hvad de betalte. I Forsing f.eks. har bordet (habet mensa) ti øre skyldjord, og der plejede at være (solent esse) fire tofter; én til bryden og tre til landboer. Denne sondring mellem hvor meget jord bordet har og hvem og hvor mange, der plejer at bebo

³⁰ J.C. Russell, »Effects of Pestilence and Plague, 1315-1385«, i *Comparative Studies in Society and History*, bd. 8, The Hague 1965.

³¹ Christensen 1963-66; Ulsig 1991.

den, tolker Poul Rasmussen som tegn på øde gårde.³² Vi kan ikke vide, om det forholdt sig sådan, men det er sandsynligt. Vi ved heller ikke, hvornår disse gårde eventuelt blev lagt øde.

Det sidste skyldes ikke alene usikkerhed om jordebogens datering, idet der ikke nødvendigvis er nogen sammenhæng mellem de eventuelle ødelæggelsers og jordebogens datering. I det omfang, der er tale om ødelæggelser, kan de naturligvis udmærket tænkes at være sket, lang tid før jordebogen blev ført. Den er ifølge Poul Rasmussen nedskrevet engang mellem april 1313 og 1321. Formentlig tættere på det første end på det sidste årstal. Altså i hvert fald efter det første misvækstår, hvis vi tør tro Sjællandske krønike, Ryd- og Ribeannalerne, og måske i forbindelse med den alvorligere tilstand, som Essenbæk-krøniken oplyser os om herskede fra 1315. Det er tankevækkende, men det giver ikke nødvendigvis anledning til at tro, at jordebogen blev iværksat, fordi man ønskede at gøre skaderne op efter et alvorligt befolkningsfald. De relativt få og vanskeligt daterbare ødelæggelser på kannikebordets jorder taler ikke umiddelbart herfor. Med mindre man forestiller sig, at de fleste af de ødelagte gårde som følge af befolkningens decimering hurtigt blev genbesat, hvad ikke er helt utænkeligt, for så vidt Danmark formentlig ligesom det meste af det øvrige Europa var præget af et tiltagende befolkningspres ved indgangen til det 14. århundrede. Men det er ren spekulation, og hvis jordebogen var tænkt som en status efter et stort mandefald, hvorfor blev den da ikke gjort færdig?

Poul Rasmussen har tidligere sat dette spørgsmål i forbindelse med Det jyske Oprør mod Erik Menved i 1313 og den efterfølgende forfølgelse af kongens modstandere, angiveligt blandt andre århusbispen Esger Bonde. Den forklaring er ikke overbevisende. Det er ganske rigtigt og vel ikke så underligt, at der kan påvises et bånd mellem Esger Bonde og hans forgænger Esger Juul, da sidstnævnte efter sin udnævnelse til ærkebisp i 1310 udviklede et modsætningsforhold til kongen. Esger Bonde optræder rigtignok på ærkebispens side i et forlig mellem ham og kongen sammen med et par slægtninge til nogle af de jyske herremænd, der blev dømt i 1315. Det er også Esger Bonde, der som den eneste bisp i landet senere undlod at tilslutte sig kongens appel til paven i hans sag mod ærkebiskoppen.³³ Men det giver næppe belæg for at mene, at Esger Bonde var forfulgt af kongen, og slet ikke for at sætte ham i forbindelse

³² *Århus Domkapitels Jordebøger*, Poul Rasmussen (red.), 1975

³³ Arild Huitfeldt, *Danmarks Riges Krønike – Chronologia II*, 1601, s. 225, D.D., 2. rk. 7. bd., nr. 495.

med det jyske oprør.³⁴ I øvrigt er der ikke tale om århusbispens jordebog, men om kannikebordets, og kannikerne synes ikke at have været kongen særlig fjendtlig stemt. De var i hvert fald villige til i 1311 at betale den plovskat, som nok var en væsentlig grund til, at det i 1313 kom til opstand i Jylland.³⁵ Det er mere sandsynligt, at svaret på, hvorfor jordebogen ikke blev gjort færdig, skal søges i, at der opstod en ekstraordinær situation fra 1315.

På grundlag af de danske kilder alene kan vi ikke udtale os om den, og knapt nok om der i det hele taget var år med dårligt vejr, misvækst og hungersnød i Danmark mellem 1311 og 1319. Vi har kun krønikernes flimrende notitser, som taler herfor, men ser vi dem i sammenhæng med det langt fyldigere og sikrere udenlandske kildestof, må vi tror dem. De få danske oplysninger passer på trods af de fremhævede dateringsproblemer for godt ind i det større europæiske billede, til at de kan fejles af bordet. Hertil kommer, at det næppe er troligt, at Danmark gentagne gange gik fri af særlig ugunstige klimaændringer, som ellers synes at have ramt Europa bredt. Det gælder især de våde år 1314-1315. Endnu mindre ved vi om misvækstens og hungersnødens følger. Det må blive ved gisninger og analogislutninger fra udenlandske forhold, men befolkningstallet må være blevet berørt. Om det blev vendepunktet for højmiddelalderens befolkningsvækst i Danmark, får vi aldrig at vide, men jeg tror det ikke. Sandsynligheden taler snarere for, at befolkningsudviklingen i Danmark har fulgt den almindelige europæiske tendens. Vender vi os igen mod England, tyder de fleste og bedste undersøgelser på, at befolkningens reproduktion var positiv gennem hele første halvdel af det 14. århundrede bortset fra det kritiske andet årti. I England indtraf det endelige vendepunkt først med pestepidemierne fra 1348.

³⁴ Poul Rasmussen »Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra ca. 1315«, i *Jyske Samlinger*, 5.rk. 5. bd., 1941-42, s. 93-99.

³⁵ Ud over kong Eriks påstand om, at han »den tid wi kom hjem aff Suerige (ved juletid 1309) oc haffde handelet met Bønderne om en Skat til at aflegge vor Gield met udi Suerige gjort...« i det senere anlageskrift, mod Niels Brok, Jens Pape, Niels Pape, Niels Larsen, Tyge Vind, Timme Larsen og Niels Jensen, har vi mere sikker viden om, at der blev betalt en plovskat i 1310 eller 1311, fordi der i Århusbogen er bevaret en afskrift af den kvittering kongens foged i Århus gav provsten Jens for hans og kannikebordets betaling af plovskat. Anlageskriftet er tabt og kendes kun gennem Huitfeldts udaterede afskrift. Huitfeldt 1601, s. 188. Kvitteringen er dateret 18. april 1311. *DD*, 2.rk. 6.bd, nr. 338.

SUMMARY

Climate, years of bad crops and famine in Denmark 1311-1319

The second decade of the fourteenth century was marked by several years of bad weather, failure of crops, high prices and famine. The great famine in the years 1315-1317 is the best documented European famine in the Middle Ages. It swept most of Europe north of the Alps and the Pyrenees. In the years around 1310 the weather was also critical. While constant heavy rainfall was the cause of famine, epidemics and high mortality in the middle of the decade Northern Europe suffered from draught in the years 1309-1311.

Both incidents are recorded by Danish chroniclers but there are two different traditions. On one hand concordant evidence of draught, failure of crops and high prices in 1311 can be found in the Chronicle of Sealand and the Annals of Ryd and Ribe. On the other the Essenbaek Chronicle laconically reports »pluvia cotidiana« (daily rainfall) for the year 1315, and that famine ravaged Denmark in 1319. Only the latter information is confirmed by other annals. In the Scania Chronicle which begins in 1316 high prices are mentioned in 1319.

Even though some of the dating compared with the chronology in the neighbouring countries probably are slightly inaccurate and the fact that no other Danish source directly informs about similar abnormal conditions it seems reasonable to conclude that Denmark suffered like any other country in Northern Europe. Still, the scanty Danish sources leave us very few signs of the consequences. Desertions are accounted for in the earliest Danish manorial survey. It dates from the period between 1313 and 1321 but some if not all the desertions listed in the survey might very well have taken place earlier. Thus the survey provides not unambiguous evidence of rising mortality. But perhaps the fact that the survey was never finished is a reflection of a critical situation in Denmark caused by the rapid succession of bad years.

The shimmering entries in the Danish chronicles do not in themselves prove that the country in the second decade of the fourteenth century suffered repeatedly from bad weather, failure of crops, high prices and famine but brought into connection with the plentiful information from other countries they must be believed. In spite of the mentioned slightly inaccurate dates the Danish evidence fits too well into the overall European picture to be rejected out of hand.